

Beccaria: Dei delitti e delle pene (Over misdaden en straffen) (1764)

Jeroen ten Voorde

‘Beccaria verveelde zich en hij verveelde de anderen’,¹ aldus Pietro Verri in een commentaar over een dag in

1763.² Beccaria is Cesare Beccaria (1738-1794), een edelman uit Milaan. Hij was op het moment dat hij zich volgens het citaat verveelde een jonge jurist, die zich tot dan toe niet erg voor het (straf)recht had geïnteresseerd. Hij kon zich, achteraf bezien, niet op een beter moment hebben verveeld! Om hem aan het werk te zetten, kreeg Beccaria van zijn vriend Verri de suggestie een verhandeling te schrijven over de misstanden in het straf(proces)recht. Het resultaat (het boek *Dei delitti e delle pene*) werd een strafrechtelijke klassieker.

Het strafrecht was een samenraapsel van wetten, plakkaten en ordonnantiën waarin elkaars tegensprekende strafbepalingen waren opgenomen, die niet eens allemaal in de landstaal waren geschreven

Inderdaad was er met het straf- en strafprocesrecht nogal wat aan de hand. Een algemene karakteristiek, die voor Nederland ten dele geldt, luidt als volgt.³ Het strafrecht was een samenraapsel van wetten, plakkaten en ordonnantiën waarin elkaars tegensprekende strafbepalingen waren opgenomen, die niet eens allemaal in de landstaal waren geschreven. De wetgeving was vaak per stad verschillend. De straffen waren meedogenloos: doodstraf, geseling,

brandmerken, ze vormden de hoofdmoot van bestraffing (Nederland stak nog gunstig af door het bestaan van diverse rasp- en tuchthuizen). Het strafprocesrecht was evenmin in een heldere wettelijke regeling vastgelegd en verschilde eveneens vaak van stad tot stad. Het strafproces was geheim, de waarheid werd in een aantal gevallen met behulp van de pijnbank ‘vastgesteld’, rechten voor de verdediging waren minimaal. Edelen werden bevoordeeld, voor jongeren bestond geen apart strafrecht. Zeker in een land als Frankrijk, maar ook in diverse andere landen in Europa, was het strafrecht een machtsmiddel van de vorst dat willekeurig tegen de vermeende ‘vijanden van de staat’ werd ingezet.

Beccaria stond niet alleen in zijn kritiek op het in zijn ogen achterlijke strafrecht. In de achttiende eeuw hebben diverse personen zich met het strafrecht beziggehouden en daarop forse kritiek geuit

Beccaria stond niet alleen in zijn kritiek op het in zijn ogen achterlijke strafrecht.⁴ In de achttiende eeuw hebben diverse personen zich met het strafrecht beziggehouden en daarop forse kritiek geuit. Dat juist het strafrecht onderwerp van discussie was, is niet vreemd. Het strafrecht is immers bij uitstek het symbool van staatsmacht. De heersende leer was tot dan toe dat staatsmacht werd gerechtvaardigd doordat hij van God afkomstig was. De koning was door God uitverkoren om op aarde wetten te stellen (‘bij de gratie Gods’). Overtreding van de wet was een aanranding

* Jeroen ten Voorde is universitair docent straf(proces)recht aan de Universiteit Leiden en rechter-plaatsvervanger in de rechtbank Haarlem.

1 J.M. Michiels, Beccaria en zijn werken, in: C. Beccaria, *Over misdaden en straffen* (vert. J.M. Michiels), Antwerpen/Zwolle: Standaard wetenschappelijke uitgeverij/Tjeenk Willink 1971, p. 36.

2 Beccaria is één van de grondleggers van het moderne strafrecht, maar zeker niet de enige. Voor een overzicht van belangrijke (Europese) strafrechtstheoretici van de negentiende eeuw, zie J.A.E. Vervaele, *Rechtsstaat en recht tot straffen. Van klassiek rechtsindividualisme naar sociaal rechtsdenken: een strafrechtsvergelijkend grondlagenonderzoek*, Antwerpen/Arnhem: Kluwer rechtswetenschappen/Gouda Quint 1990.

3 Zie voor een uiterst beknopte kennismaking met de Nederlandse strafrechtsgeschiedenis: W.C. van Binsbergen, *Poenaal panorama*, Zwolle: Tjeenk Willink 1986.

4 C. Beccaria, *a.w.*, p. 293 (hierna in de tekst gegeven paginanummers komen uit de in noot 1 genoemde uitgave). Hij sprak over het dan geldende strafrecht in termen van ‘wrakhout’, ‘rampzalig’, ‘een uitvloeisel van de meest barbaarse tijden’.

van het gezag van de koning en vanwege diens Goddelijke uitverkorenheid indirect een aanslag op Gods gezag. Weliswaar diende de staat binnen de door God gestelde regels te handelen, maar in de praktijk was desalniettemin veel toegestaan.

Deze goddelijke rechtvaardiging van staatsmacht en dus het strafrecht raakte steeds meer achterhaald

Deze goddelijke rechtvaardiging van staatsmacht en dus het strafrecht raakte steeds meer achterhaald. De achttiende-eeuwse filosofen wilden zich bevrijden van de vermeend onveranderlijke 'kosmische orde, een "grote keten van het Zijn", waarin mensen een eigen plaats innamen naast engelen, hemellichamen en onze medeschepselen op aarde."⁵ Deze vanzelfsprekende plaats in de door God gegeven ordening werd gezien als een vorm van gevangenschap. Een belangrijk denker als Rousseau stelde dat de mens vrij geboren wordt, maar in ketenen is geworpen.⁶ Niet God, maar de mens is voortaan de bron van de moraal en de wetten op basis waarvan hij in gemeenschap met andere mensen moet leven.⁷ Deze radicale breuk met het verleden noemen we Verlichting. De natuurlijke door God gegeven ordening verandert in een door mensen gemaakte cultuur.

In Beccaria's wereldbeeld sloten mensen in een wrede natuurtoestand een contract met elkaar en met een heerser (soeverein) en stonden zij een minimaal deel van hun vrijheid af met de garantie van de rest van die vrijheid te kunnen genieten

Beccaria is, hoewel diep gelovig, een kind van de Verlichting. Ook hij denkt dat de mens de bron is van de wetten (p. 345). In zijn wereldbeeld sloten mensen in een wrede natuurtoestand een contract met elkaar en met een heerser (soeverein) en stonden zij een minimaal deel van hun vrijheid af met de garantie van de rest van die vrijheid te kunnen genieten. Het totaal van deze afgestane deeltjes vrijheid geeft de soeverein

de bevoegdheid om door wetten de overige vrijheden van de burgers te garanderen (p. 307-308).

In deze maatschappijvisie staat Beccaria niet alleen. Het ontstaan van staatsgezag, te denken in termen van een contract, is een voor die tijd typische manier om aan te geven dat het niet door God is gegeven, maar door onderlinge overeenstemming tussen mensen tot stand komt. Denkers als Hobbes en Locke waren Beccaria hierin al voorgegaan. Met name Lockes contractdenken lijkt dat van Beccaria te hebben beïnvloed.⁸ Voor zover mij bekend is Beccaria echter één van de weinige achttiende-eeuwse auteurs geweest die het contractdenken heeft toegepast op een bepaald thema, in zijn geval het strafrecht. Hij deed dit in het boek *Dei delitti e delle pene* dat in 1764 verscheen. Het boek sloeg in als een bom en werd al snel in verschillende talen vertaald, ook in het Nederlands. Het boek inspireerde de hervorming van onder andere het Nederlandse straf- en strafprocesrecht en heeft generaties strafrechtgeleerden een vertrekpunt voor eigen theorievorming gegeven.

Dei delitti e delle pene inspireerde de hervorming van onder andere het Nederlandse straf- en strafprocesrecht en heeft generaties strafrechtgeleerden een vertrekpunt voor eigen theorievorming gegeven

Waarom is *Dei delitti e delle pene* zo belangrijk? Ten eerste wordt door Beccaria een aantal belangrijke beginselen erkend, zoals het legaliteitsbeginsel (zowel het beginsel geen straf zonder schuld als het *lex certa* vereiste) en het daarmee samenhangende primaat van de wetgever (p. 309-314), het gelijkheidsbeginsel (p. 420-421), het proportionaliteitsbeginsel (p. 368, 406) en de onschuldpresumptie (p. 343). Weliswaar worden deze beginselen, bijvoorbeeld het legaliteitsbeginsel en de rol van de rechter (p. 313-316), tegenwoordig anders uitgelegd, als beginsel worden ze nog steeds erkend. Ten tweede ontwikkelt Beccaria een manier van denken over het strafproces en de straf, waarin de vrijheid van burgers voorop staat. Of hij nu spreekt over de voorlopige hechtenis, de duur van het strafproces, de pijnbank, de doodstraf of

5 C. Taylor, *De malaise van de moderniteit*, Kampen/Kapellen: Kok Agora/Pelckmans 1998, p. 16.

6 Zie J.-J. Rousseau, *Het maatschappelijk verdrag*, Amsterdam: Boom 2002 (oorspronkelijk 1762), p. 45.

7 Het bestaan van God wordt nog niet (openlijk) ontkend, die stelling wordt eind negentiende eeuw pas door Nietzsche volmondig uitgedragen. In de ogen van achttiende-eeuwse denkers trekt God zich 'uit zijn schepping terug en laat deze over aan de mens'. God zelf wordt ongenaakbaar; de mens moet zelf op zoek naar de juiste wetten. Zie R. Foqué, *De ruimte van het recht* (oratie Rotterdam), Arnhem: Gouda Quint 1992, p. 18.

8 Zie voor Locke's contractdenken J. Locke, *Two Treatises of Government*, London/Vermont: J.M. Dent/C.E. Tuttle 2000 (oorspronkelijk 1683), par. 95-99 en voor het recht tot straffen o.a. par. 88.

in algemene zin over de straf, telkens blijkt dat hij zoekt naar een evenwicht tussen een doelmatig strafrecht en doelmatige straffen waarmee misdaden worden voorkomen, en een rechtvaardig strafrecht waarmee de vrijheid van burgers wordt gegarandeerd. Deze balans tussen 'instrumentaliteit en rechtsbescherming' vormt nog steeds een moeilijk te bereiken maar na te streven evenwicht in het strafrecht.⁹

Meest duidelijk blijkt dat uit de kritiek op het gebruik van de pijnbank.¹⁰ Beccaria gaat ervan uit dat elk strafbaar feit moet worden opgespoord en bestraft. Maar de pijnbank noemt Beccaria 'barbaars' (p. 343).

Beccaria gaat ervan uit dat elk strafbaar feit moet worden opgespoord en bestraft. Maar de pijnbank noemt Beccaria 'barbaars'

Het probleem van de pijnbank is tweërlei: in de eerste plaats is ze niet instrumenteel: 'elk onderscheid tussen misdadigers en onschuldigen verdwijnt juist door het aanwenden van die middelen, die men beweert speciaal te gebruiken om dit onderscheid te vinden' (p. 346). De uitslag van de pijnbank is te onzeker en daarom in een redelijk strafrecht onbruikbaar (p. 347). In de tweede plaats laat de overheid met de pijnbank 'alle redelijkheid reddeloos' varen (p. 344). Hij geeft hiermee aan dat overheidsmacht niet onbegrensd is. De mens is door het contract in beginsel vrij en de soeverein moet die vrijheid garanderen. Het contract legt aan de staat een juridische structuur ten grondslag die voorkomt dat de staat te diep in het leven van mensen kan ingrijpen. Voor de staat zijn mensen slechts als rechtssubject te benaderen, waardoor de mens niet meer onbegrensd voor overheidsmacht toegankelijk wordt. Het gebruik van de pijnbank ontkent dit contractuele uitgangspunt.

Door middel van de pijnbank wordt het oordeel over schuldig of onschuldig teruggebracht tot een oordeel over het lichaamsgestel van de verdachte. Dan is de macht van de staat niet meer begrensd, maar totaal, hetgeen volgens Beccaria onacceptabel is.

Deze kritiek is nog immer actueel. De pijnbank werd gebruikt om de waarheid te achterhalen, maar maakt het niet mogelijk de schuldigen van de onschuldigen te scheiden. Straf kan pas worden opgelegd als er sprake is van overtuigend bewijs (p. 344). Deze regel is in het Nederlandse strafprocesrecht neergelegd in artikel 338 Sv. Ook waarheidsvinding is nog steeds een belangrijk uitgangspunt van ons strafproces. Maar het vinden van de waarheid is niet altijd eenvoudig. Hoever mag een overheid gaan om de waarheid te achterhalen: mag bijvoorbeeld de verdachte van ontvoering van een kind worden gemarteld (moderne pijnbank) zodat hij de verblijfplaats van het kind vertelt?¹¹

Door middel van de pijnbank wordt het oordeel over schuldig of onschuldig teruggebracht tot een oordeel over het lichaamsgestel van de verdachte. Dan is de macht van de staat niet meer begrensd, maar totaal, hetgeen volgens Beccaria onacceptabel is

Beccaria waarschuwde al in 1764 voor een al te groot geloof in excessieve methoden om de waarheid te achterhalen: niet alleen zijn zij veelal ondoelmatig, zij druisen ook in tegen fundamentele uitgangspunten van de democratische rechtsstaat. Beccaria's besef dat die argumenten niet tegenover elkaar, maar samen voor een doelmatig en rechtvaardig strafrecht staan, behoort elke betrokkene bij de strafrechtspleging nog altijd te inspireren.

9 Zie R. Foqué & A.C. 't Hart, *Instrumentaliteit en rechtsbescherming. Grondslagen van een strafrechtelijke waardendiscussie*, Antwerpen/Arnhem: Kluwer rechtswetenschappen/Gouda Quint 1990. Zie ook M.S. Groenhuijsen, 'Strafrechtelijk stromenland anno 2008', *DD* 2008, p. 1093-1112.

10 Ook zijn vergelijkbare kritiek op de doodstraf (p. 371-385) is van groot belang geweest.

11 EHRM 30 juni 2008, appl.nr. 22978/05 (Gäfner/Duitsland). Zie daarover S. Garvelink, 'Het Daschner Dilemma: dreigen met foltering om levens te redden', *AA* 2009, p. 22-28 (AA20090022).